

LINGUISTISCH

Armenische Lehnwörter im Türkischen.

Jeder, der sich mit der türkischen Sprache eingehender befasst hat, weiss, dass sie ihren genuinen Wortschatz durch Entlehnungen aus mehr als einem halben Dutzend fremder Sprachen bereichert hat. Zu diesen gehört auch das Armenische und es ist das uneingeschränkte Verdienst Holger Pedersen's in genialer Weise auf Grund seiner ausgedehnten Kenntnisse auf dem Gebiete der vergleichenden Sprachforschung einige armenische Lehnwörter im Türkischen festgestellt zu haben<sup>1</sup>. Ihre Anzahl ist allerdings nicht sehr gross, sie gehen aber fast alle in eine sehr alte Zeit zurück, und zwar dürften sie, wie Pedersen begründeter Weise annimmt, jedenfalls älter als das Jahr 500 v. Chr. sein. Sie stammen also sozusagen aus einer Urzeit, in der Armenier und Türken ebenso wie heute in geographischer Beziehung Nachbarn waren<sup>2</sup>. Im Folgenden bringe ich eine kleine Liste ebenfalls armenischer Fremdlinge im Türkischen, deren Entlehnung aber im Vergleich zu den von Pedersen erkannten Lehnwörtern ganz jung ist, also neuarmenische Entlehnungen, die ich teils selbst als solche festgestellt, teils hier und dort in der einschlägigen Literatur als armenisch erkannte aufgefunden habe. Sie kommen begreiflicher Weise nicht in allen türkischen Dialekten vor, wie die überwiegende Mehrzahl der Lehnwörter Pedersens, sondern nur in jenen, deren Verbreitungsgebiete in neuerer Zeit den Wohnsitzen der Armenier lokal am nächsten liegen, wozu das Osmanisch-Türkische und vor allem die azerbaidschanischen Mundarten gehören. Und schon ein flüchtiger Blick in die unten verzeichnete Liste wird

<sup>1</sup> Vergl. Holger Pedersen, „Armenische Lehnwörter im Türkischen“ in A. Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung etc., Bd. XXXIX, S. 442—465 und Bd. XL, S. 181—206.

<sup>2</sup> Ich möchte hier bemerken, dass auch Entlehnungen aus dem Türkischen ins Armenische stattgefunden haben, worüber Z. Մանանյան, Թուրքերենէ փոխառեալ բառեր Հայերէնի մէջ. Մոսկուս Վարդապետ 1902, handelt.

Լ Ե Զ Ը Թ Կ Ո Ս Բ Գ Դ Ն Կ Կ Ա Ն

ՀՈՅՐԵԼԸ ՓՈԽՈՒԹԵՆԸ ԲՈՒՐԻ ԹՈՒՐԿԵՐԵՆԻ ՄԵՋ

ՈՎ որ Թուրքերէնը իրեն մասնական զբաղում ընտրած է, գիտէ թէ այս լեզուն<sup>1</sup> աւելի քան վեցեակ օտար լեզուներէ փոխառութեամբ ճարտարացած է իւր ընդէլ բառապանծը. եւ լեզուներու կարգէն է նաեւ Հայերէնը, եւ Թուրքերէնի մէջ քանի մը Հայերէնէ փոխառեալ բառերու գոյութիւնը ճարտարօրէն ապացուցանելը, Հոյգէն Պեգերսընի<sup>2</sup> համեմատական լեզուաբանութեան սահմանին մէջ ունեցած ընդարձակ ծանօթութեան բացարձակ մէկ արդիւնքն է<sup>3</sup>: Փոխառութեանց թիւն ըստ ինքեան այնչափ սառուար չէ, բայց գրեթէ ամէնն ալ շատ հին ժամանակի կ'ըլլեն կը բարձրանան եւ, ինչպէս Պեգերսըն կ'ընդունի բառաւորապէս, կրնան նոյն իսկ քրիստոսէ 500 տարի եւ աւելի կանուխ ըլլալ, ըստ այսմ, այսպէս ըսելու համար, կը ծագին այն նախածամանակեայ շրջանէն, ուր Հայերն ու Թուրքերը այսօրուան պէն աշխարհագրական տեսակետով գրացի էին իրարու<sup>4</sup>: Առաջիկայ տողերու Թուրքերէնի մէջ հայ օտարութիւններու համառոտ մէկ ցուցակը յստաջ պիտի ըրեմք<sup>5</sup>, որոց փոխառութիւնը սակայն Պեգերսընի ուսումնասիրած փոխառեալ բառերու համեմատութեամբ<sup>6</sup> նոր են բոլորովին, ըսել կ'ուզեմ աշխարհաբար փոխառութիւններ են, որոնց մէկ մասն ես անձամբ իբրեւ այսպիսի հաստատած եմ<sup>7</sup> եւ մէկ մասը հաս կամ հոն համանիւթ գրութեանց մէջ իբրեւ Հայերէն ճանչցուած<sup>8</sup> գտած եմ, Այս բառերը ընտանաբար Պեգերսընի քննած փոխառութիւններու մեծամասնութեան պէս ամէն թուրք գաւառաբարբառներու մէջ գործածական չեն, այլ պարզապէս այն գաւառաբարբառներու մէջ, որոնց տարածութեան սահմանները նորագոյն ժամանակի մէջ հայ բնակչութեան տեղերէ ամենամօտ կը գտնուին, որոնց կը պատահին օսմանեան-Թուրքերէնը եւ մասնաւորապէս ասորպատական գաւառականները: Եւ արդէն հետագայ ցուցակին վրայ նետուած Թուրքիկ ակնարկ մ'իսկ կը ցուցնէ թէ այս վերջին գաւառաբար-

<sup>1</sup> Նման. Հ-իւր Պեգերսըն «Հայերէնէ փոխառեալ բառեր Թուրքերէնի մէջ», Թրք. Հ. Թուրքու կեդրիւն. Վիեննա 1907, էջ 170—240:

<sup>2</sup> Պէտք եմ հաս մտադր ընել թէ Հայերէնի մէջ ալ Թուրքերէնէ փոխառութիւններ տեղի ունեցած են, որոնց մասին գրած է Հ. Աժախան իւր «Թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր Հայերէնի մէջ», ուսումնասիրութեան մէջ, Մոսկուս-Վարդապետ, 1902:





zahl der diakritischen Punkte unterscheiden. Wir hätten also hier eine Analogie zu Caesar (Kaiser), indem der Name eines berühmten Herrschers zur Bezeichnung der Herrscherwürde geworden wäre. Andere dagegen, auch schon der Verfasser des türkischen Wörterbuches „Lehdže-i ‘osmāni“ (لهجه عثمانی), Wefik Pascha, halten تکفور für ein armenisches Wort. In diesem Falle kann es nur das armenische թագաւոր König, Fürst, (pers. تاجور tādžwer) vom armen. թագ, die Krone und dem armen. Suffix ւոր (pers. آور āwer) sein<sup>1</sup>. Meiner Ansicht nach dürfte diese letztere Etymologie auch die richtige sein. Nikephorus wird nämlich in den arabischen Quellen تنفور mit ق (k) nicht تکفور mit ك (k) geschrieben; dies bezeugt die Abschrift eines echten in arabischer Sprache abgefassten Briefes des byzantinischen Kaisers Nikephorus II. an den Fürst der Gläubigen Muti‘ lillāh (945—973), die sich in der k. k. Hofbibliothek in Wien befindet<sup>2</sup>. Zudem war das armenische Wort թագաւոր den Arabern sicherlich auch bekannt, schon infolge der kriegerischen Beziehungen, die zwischen Armenien und dem Araberreiche bestanden. In einem Friedensvertrage, welcher zwischen Leon III. von Armenien und Abū-Fath Kelāwun aš-Sālihi (ابو الفتح) von Aegypten, im Jahre 1285 n. Chr. abgeschlossen wurde<sup>3</sup>, kommt die arabische Nisbe des Wortes تکفور (takafūr) - تکفورية vor und zwar in folgender Verbindung: وهو من النفقة لبحر الطنم = il donnera en argent, monnaie takafouriah, cinq

<sup>1</sup> Siehe H. Hübschmann, Armenische Grammatik, Leipzig 1897, I. Teil, S. 153.  
<sup>2</sup> Siehe G. Flügel, Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek. Wien 1865—66, I. Bd., Nr. 464.  
<sup>3</sup> Siehe Victor Langlois: Cartulaire de la chancellerie royale des Roupeniens, Venise 1863, S. 217 ff.

նմանութիւնք զնորմաբար (կայսր) բառին, այնու որ երեւելի արեապետի մբ անունը իշխանական պատուոյ նշանակութիւնը կը զգենու: Ուրիշներն ընդհակառակը, նաև «Լէհճէ-ի-օսմանի» (لهجه عثمانی) բառագրքին Հեղինակը Ալէքիի Փաշա, تاجور تاجورէն բառ կը համարին. այս բառն է تاجورէն թագաւոր՝ արքայ, իշխան. (պարս. تاجور تاجور) կազմուած հայ. թագ եւ ւոր մասնիկէն (պարս. آور)՝ տմ կարեւորը այս վերջինն է ուղիղ ստուգարանութիւնը, վասն զի Նիկեփորոս արար աղբիւրներու մէջ تنفور կը գրուի եւ ոչ تاجور ق (k)ով, զայս կը հաստատէ Նիկեփոր Բ. բիզանդական կայսեր՝ հաւատացեցոյ իշխան «Մուռի լիլլահին» (945—973) ուղղած արարներն նամակի մբ պատմէնը, որ կը գտնուի Ախենայի կայսրարայական Մատենադարանին մէջ<sup>2</sup>: Բայ սասի հայ. թագաւոր բառը, Հայաստանի եւ արարական պետութեան մէջ եղած պատեազմական յարաբերութեանց հետեւանքով ապահովապէս ծանօթ էր արդէն արարներու խաղաղութեան դաշինքի մը մէջ, որ Հայկազն Լեւոն Գ.ի եւ Եգիպտոսի Մամուկներու սուլթան Աբուլ Փաթ Բելալուին աւարիցիի (ابو الفتح تاجور) միջեւ յ. Բ. 1285ին տեղի ունեցաւ<sup>3</sup>, կը գործածուի تکفور (տակաֆուր) բառին արարական Նիւթէն, «تکفورية» և այն հետեւեալ կերպով կերպարարուած է. وهو من النفقة لبحر الطنم = il donnera en argent, monnaie takafouriah, cinq cent mille dirhems . . . , զոր արդէն Լանգլուս հայ. թագաւոր բառին հետ նշոյնացուած է. նաև Մուհի-է-դ-դին, վերը յիշուած Բելալուին կերպարութեան

<sup>1</sup> Տե՛ս H. Hübschmann, Armen. Grammatik, Leipzig 1897, I. Teil, S. 153.  
<sup>2</sup> Տե՛ս G. Flügel, Die arab., persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek, Wien, 1865—66, I. Bd., Nr. 464.  
<sup>3</sup> Հմմտ. Victor Langlois: Cartulaire de la chancellerie royale des Roupeniens, Venise 1863, էջ 217 ff.

cent mille dirhems . . . , was auch schon Langlois bestimmte, ١٠٠٠٠٠ نكفور mit armen. Թագաւոր zusammenzustellen. Ferner erzählt Muhi-eddin, der angebliche Verfasser eines Lebens des obenerwähnten Kelāwun<sup>1</sup>, dass zur Zeit der Belagerung von Markab der Kommandant der Templer (کنطور اديوي) des Königreiches Armenien, als er im Auftrage Leons einen Waffenstillstand mit Kelāwun abschliessen sollte, an denselben einen Brief des Königs نكفور (takafür) und Geschenke schickte. Schon aus diesen kurzen Darlegungen ersieht man, dass Թագաւոր, arab. نكفور (takafür) geschrieben, den Arabern geläufig war. Dies gibt uns aber auch zugleich einen Fingerzeig, auf welche Weise نكفور ins Türkische eingedrungen sein dürfte. Es könnte nach dem Obigen das Arabische der Vermittler für die Aufnahme des Wortes Թագաւոր gewesen sein, obwohl eine direkte Aufnahme aus dem Armenischen nicht ausgeschlossen ist. Das Wort Թագաւոր war nämlich auch unter den Seldschuken (Türken) bekannt, was die bilinguen Silbermünzen beweisen, die Hethum I. von Armenien in Sis prägen liess. Sie tragen auf der einen Seite den Namen des Seldschukensultans Ghajag-eddin Kaikobad, Sohn des Kaihosrew (السلطان المعظم غياث الدين كيقباد بن كيشرو) und auf der anderen Seite den König Hethum I. von Armenien zu Pferde mit der armenischen Legende: Հեթում Թագաւոր Հայոց<sup>2</sup>. Also wieder das Wort Թագաւոր. Zudem waren die Beziehungen zwischen den Armeniern und Türken (Seldschuken) auch sehr rege, was schon eine natürliche Folge der Nachbarschaft dieser beiden Völker war. Allein dies ist, mangels anderer kräftiger Beweise, noch keineswegs genügend, um die

կարծեցեալ Հեղինակը<sup>1</sup>, կը պատմէ Թէ Մարկարի պաշարման ժամանակ Հայաստանի Տաճարականներու հրամանատարը (کنطور اديوي) Լեւոնի յանձնարարութեամբ Քելաւունի հետ զինգրագար ընել ուղղելով, յղեց անոր Թագաւորի, نكفور, նամակը եւ ընծաներ: Այս համառօտ յառաջներու Թիւններէն կը տեսնուի արդէն Թէ Ռաֆուր բառը, արաբ. نكفور (takafür) գրութեամբ սովորական եւ ընտանի էր արաբներու, այս բառը միեւնոյն ատեն նաեւ մասնացոյց կ'ընէ մեզի Թէ ինչ կերպով نكفور Թուրքերէնի մէջ մուծուած է. վերը գրուածին համաձայն աւրաբերէնը Ռաֆուր բառին փոխառութեան միջնորդ եղած կրնայ ըլլաւ, Թէ եւ կարելի չէ հայերէնէ ուղղակի փոխառութեան հնարարութիւնը մերժել: Ռաֆուր բառը նաեւ Թէ էր նաեւ Սելջուկներու (Թուրքերու) մէջ, զայս կերպապէս կը հաստատեն երկրեզուեան արծաթագրանները. զորոնք Հեթում Ե. Սոյոյ մէջ գրուածէ առաւ. այս գրաններու մէջ կողմը կը կրէ Սելջուկեանց սուլթանի՝ Չայպուղ-էստանի Չայքուբադի՝ Չայխուսրէ-վի որդւոյն անունը (السلطان المعظم غياث الدين كيقباد بن كيشرو), իսկ միւս կողմը Հեթում Ե. Թագաւորը, ձիւար, հետեւեալ հայերէն յիշատակարանով՝ «Հեթում Ռաֆուր Հայոց»<sup>2</sup>. զարձեալ ուրեմն Ռաֆուր բառը. ասկէ զատ նաեւ Հայոց եւ Թուրքաց (Սելջուկեանց) յարաբերութիւնները բանաւ էին միշտ, որ ընական հետեւանքն էր արդէն այս երկու ժողովրդեան զբացուածութեան. բայց այս, ի պակասութեան զօրութիւնը, ասկէ մը, բաւական չէ ընաւ որոշիչ պատասխան մը տալու հարցիս Թէ Արգեօք نكفور ուղղակի հայերէնէ՞, Թէ արաբերէնի միջոցաւ Թուրքերէնի մէջ մուտ գործած է.

<sup>1</sup> Ms. arabe de la Bibliothèque Imp. de Paris, fonds St. Germain, Nr. 118, B. zitiert von V. Langlois a. a. O., S. 217.  
<sup>2</sup> Siehe Langlois, a. a. O., S. 218.

<sup>1</sup> Ms. arabe de la Bibliothèque Imp. de Paris, fonds St. Germain Nr. 118, յառաջ բերուած V. Langloisին, -Իր, էջ 217:  
<sup>2</sup> Տես լեւելուած, -Իր, էջ 213:

Frage, ob تېكور direkt aus dem Armenischen oder erst durch Vermittlung des Arabischen ins Türkische übernommen wurde, entscheiden zu können. Dagegen wird man an dem armenischen Ursprung von تېكور wohl festhalten müssen.

Zum Schlusse will ich noch erwähnen, dass تېكور auch in der osmanisch-türkischen geographischen Nomenklatur vorkommt, nämlich in تېكور داغی (tekfur daghy) Königberg (Namen eines Berges im Wilajet Adrianopel und türkischer Namen der Stadt „Rodosto“), in تېكور کولی (tekfur gjölü, vulg. „tekir gjölü“) Königssee (Namen eines Sees südlich von der rumänischen Hafenstadt Küstendische oder Constanza) und in تېكور چایری (tekfur çajry) die Kaiser-Au (Namen einer Ebene in Bithynien).

Dr. Friedrich von Zraditu-Greifenhorst.

‘ Eine Bestätigung für die von mir aufgestellte Etymologie von تېكور fand ich in der Geschichte (تاریخ آل عثمان) von Neşri (G. Flügel, a. a. O., Bd. II, S. 209, Nr. 986. In dieser (fol. 25r., 26 v. etc.) kommt das Wort تېكور in der Schreibart تېكور vor, was nur als „tekwewür“ gelesen werden kann. „Tekewwür“ ist aber, wie sofort zu erkennen, armen. Թեգաւոր und das Mittelglied zwischen dem arab.-türk. تېكور (takafür, tekfür) und dem türk. تېكور (tektür, tekir).

ընդհանրապես ապահովութեամբ կրնանք ըսել թէ Թեգաւորն հայկական ծագում ունի:

Կուզեի յիշել ի վերջոյ նաեւ թէ Թեգաւորն սանեան-թուրքական աշխարհագրական անունաց ցանկին մէջ եւս կը գտնուի, որինակի համար լեւ. (Աղբիւնաւարդայր Ախլայեթի մէջ լեբան մը եւ Խոգասո, քաղաքին տանկական անունը), Կոլի Թեգաւորի մէջ տեխիւր գէօլի (ուսմկ. տեխիւր գէօլի), Թեգաւորի լեճ, (Ախաղէնջէ կամ Ասագանցա ուսմանական ծովային քաղաքին հասարակ կողմէ գտնուող լեճի մը անունը) եւ Կայրի Թեգաւորի մէջ (տեխիւր-չայրի), Կայրեքամարդ (Թիւթանիայ մէջ հարթավայր մագաղանիոյ մը անունը):

Գր. Փր. Ֆոն ԿՐԱԼԼԻՑ-ԳՐԱՅՓԷՆՆԱՐՍԵ

Թեգաւորն իմ աշխարհած ստուգարան-թեգան հասարակութիւն մը կը գտնեմ Նէշրիի Պատմութեան մէջ تاریخ آل عثمان (Flügel, Կ. Բd. II., S. 209, Nr. 986): Եւր տեղ (folo. 25r., 26v. եւսյին) Թեգաւորն գտնուած է շէն գրութեամբ, զոր միայն տեխիւր կրնանք ընթեռնուել. իսկ տեղեկվելը, ինչպէս յայտն է հայ. Թեգաւորն է եւ արար-թեգաւոր. Թեգաւոր (տեխիւր, տեխիւր) է թեգաւոր. Թեգաւորն (տեխիւր, տեխիւր) Թեգաւորն իմ ստուգարան:

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Գ Ե Ի Ա Մ

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ՍԱՀԷԹՃԻ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

ԵԳԻՍՎԱՐՈՍ ԲԵՐԳԵՆՅԵՐԻ (1651—1731)

Սարգիս Ներսիսիացի (Թոխաթեցի), Գասպարեան, Եպիսկոպոս Բեթղեհեցի, Սահէթճի (Սահաթճի) մականունանեալ, 1684—1690ի միջոցներէն Կ. Պոլսոյ մէջ գործող զինուոր կաթողիկէներէն էր. ինքն էր առաջին անգամ “կաթողիկ”, եւ “հերձաւորը. անուանա. կուլուիւնը զնող” Կ. Պոլսոյ կաթողիկէ եւ ոչ կաթողիկէ Հայերը զանազանելու համար (Չամ. շեան, Գ. էջ 721, առնելով Երեմիա Չելեպիէն, 1690, անդ էջ 722): Յայտար իր մասին

գիտցուան էր սակէ զստ՝ նաեւ այն թէ 1714ին Հայոց Պատրիարքին կողմանէ թիարան նետուած էր, եւ մահուանէ ազատելու համար տաճկացած (Չամշեան, Գ. 760): Ասոց վրայ վերջերս կը յաւելու Ե. Աղեքսանդրեան (Համառոտ Պատմ. 12 կաթողիկոսաց, Անեան. 1906, էջ 17), թէ 1742ին գեւա չուոճ էր Սարգիս եւ իր ուրացող ընկերն Երեմիա Եպ. երբ Աբրահամ Արծիւեան, առաջին կաթողիկոսն Հայոց ուղղափառաց, չուոճ գտնուեցաւ: Արծիւն սեղեկութիւնս սխալ է, ինչպէս Տիմայ կը տեսնենք՝ Սարգիս մասին իմ հաւաքած բառական ընդարձակ սեղեկութիւններէն:

Անտոնեան Հայոց. Ստամբուլի մէջ կայ 1677ին նոտարագիր ձեռագիր մը (Թիւ ԻՁ), “Քարոզգիրք Գր. Ի Յաթեւացւոյ, քաղուածօրէն հաւաքեալ: